

Joaquím Mateu (1921–2015), tota una vida dedicada a l'estudi dels insectes

X. Bellés

Bellés, X., 2015. Joaquím Mateu (1921–2015), tota una vida dedicada a l'estudi dels insectes. *Animal Biodiversity and Conservation*, 38.1: 139–145.

Joaquim Mateu Sanpere va néixer a Barcelona el 14 de gener de 1921 en el si d'una família benestant de la burgesia catalana del principi del segle XX. Els seus pares eren Cristòfol Mateu Ferrer i Teresa Sanpere Cantelis, i la família tenia un avantpassat il·lustre, l'historiador, crític i polític Salvador Sanpere i Miquel, que va ser el pare de Teresa Sanpere i va morir el 1915. Joaquim va ser el segon dels quatre fills que va tenir la parella. Eduard l'havia precedit, mentre que Josep i Elena van néixer després d'ell.

D'infant, Joaquim Mateu va estudiar al col·legi Sant Joan Baptista de La Salle, al barri barceloní de Gràcia. Tanmateix, i com relata en algunes notes autobiogràfiques inèdites, fins a l'adolescència va tenir una salut precària, afectat d'asma i de bronquitis, la qual cosa l'obligava a passar temporades llargues reclòs a casa, on ocupava la major part del temps a llegir, sovint llibres d'història natural i de viatges. Per aquí devia començar, potser, la seva vocació de naturalista i viatger. De ben jovenet va travar una amistat entranyable amb Felip Ferrer i Vert, que havia estat vicepresident de la Institució Catalana d'Història Natural i que, a la plaça Reial de Barcelona, tenia un establiment de taxidèrmia, sobretot d'ocells, tot i que també tenia col·leccions de papallones. La rebotiga d'aquest establiment singular servia per fer tertúlies improvisades sobre temes de natura, sovint centrats en els insectes, dels quals Ferrer i Vert era prou bon coneixedor. Fins a una edat molt avançada, Mateu va recordar la entranyable hospitalitat que li va brindar sempre la família Ferrer, el plaer d'aquelles tertúlies i els coneixements que li van proporcionar. Tanmateix, l'entrada formal al camp de la recerca entomològica la va fer a través del Museu de Zoologia de Barcelona.

De Barcelona al Sàhara i a Almeria (1940–1956)

L'any 1940, Mateu va entrar en contacte amb el Museu de Zoologia, concretament amb la secció d'entomologia, aleshores dirigida per Francesc Español. Aquesta primera trobada va ser l'inici d'una gran amistat que va durar fins a la mort d'Español, l'any 1999. Dos anys després d'aquest primer contacte, però, el novembre de 1942, Mateu va començar el servei militar, que es va perllongar fins al juny de 1945. Val a dir que el servei de Mateu va ser extraordinàriament singular atès que, assistit pels seus coneixements d'història natural, va poder convèncer les autoritats militars per ser destinat al nord d'Àfrica com a naturalista adjunt al govern del territori Ifni–Sàhara, llavors espanyol. Rellevat de les tasques pròpiament militars, es va poder concentrar en l'estudi de la fauna, així com de la prehistòria, d'aquests territoris. Les prospeccions es van concentrar a les regions compreses entre l'Oued Draa, al nord, i l'Agüera, al sud, als territoris del Sàhara espanyol i Río de Oro. El descobriment del majestuós paisatge del desert el va fascinar de seguida, fascinació que va perdurar al llarg de tota la seva vida. Va representar la primera trobada amb la fauna d'insectes saharis, sovint localitzada a les torturades branques de les acàcies, disperses aquí i allà, de vegades als llocs més hostils, però que concentren bona part de la biodiversitat de l'indret. Una trobada que va anar seguida d'una llarga i fructífera dedicació investigadora, com veurem després. També va representar el descobriment de la segona vocació de Mateu: l'estudi de la prehistòria africana, al qual va dedicar moltes hores de lleure i un bon nombre de publicacions.

Xavier Bellés, Institut de Biologia Evolutiva (CSIC–UPF), Passeig Marítim 37, 08003 Barcelona, Espanya (Spain).
E-mail: xavier.belles@ibe.upf-csic.es

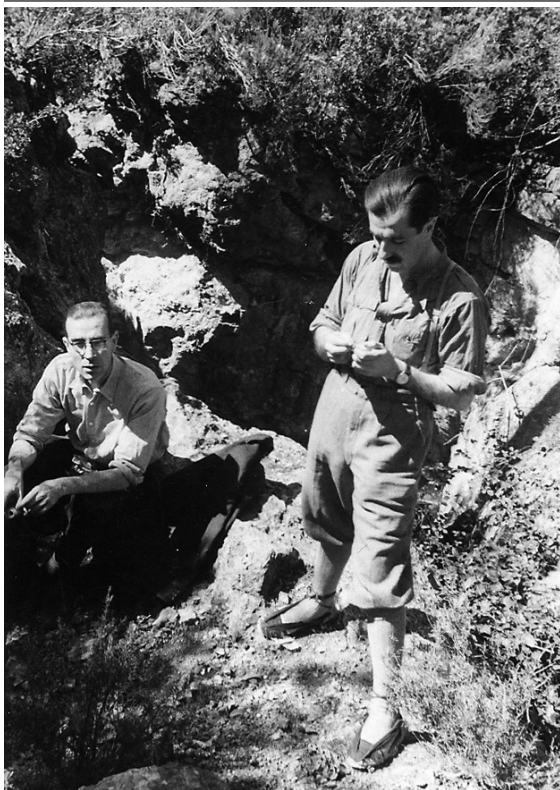

Fig. 1. Joaquim Mateu (a la dreta) amb Francesc Español a punt d'explorar l'avenc d'Olèrdola, a l'Alt Penedès, l'any 1946. Foto: Joaquim Mateu.

En acabar el servei militar, Mateu va tornar a Barcelona i, esperonat per Español, va entrar en contacte amb el món de l'espeleologia, de tal manera que l'agost de 1945 es va afegir a una campanya biospeleològica al País Basc patrocinada per l'*Instituto Español de Entomología* del CSIC, en la qual va explorar diverses coves i avencs a la serres d'Aralar i d'Hernio en companyia de F. Español, Nadal Llopis i Ramon Margalef. L'interès per la fauna cavernícola el portarà a visitar nombroses coves i avencs a Catalunya i, l'any 1946, per exemple, el trobem a l'avenc d'Olèrdola (Alt Penedès) acompanyant Español (fig. 1). Aquest mateix any es nomenat col·laborador científic del CSIC, adscrit a l'*Instituto Español de Entomología*, a Madrid, aleshores dirigit per Gonzalo Ceballos. Tanmateix, aquesta adscripció va ser merament nominal ja que, de fet, va treballar en comissió de serveis al seu estimat Museu de Zoologia de Barcelona, amb el seu amic F. Español. Dos anys més tard, però, el 1948, com a col·laborador científic del CSIC, va ser adscrit a l'*Instituto de Aclimatación*, a Almeria, aleshores dirigit per Manuel Mendizábal, on finalment es va traslladar. Amb el patrocini del CSIC i de l'*Instituto de Estudios Africanos*, entre març i agost de 1948 va participar en una expedició a la Guinea Equatorial i Fernando Poo dirigida per Santiago Alcobé i després va continuar tot sol als mateixos territoris fins a la fi

de novembre de 1948. Tres anys després, i amb el patrocini de l'*Instituto de Aclimatación*, un organisme estatal, va tornar al Sàhara per prospectar la zona central i nord-occidental entre març i abril de 1951, amb base al *Centre national de Recherche sur les Zones Arides*, a Béni-Abbés, acompanyat pel seu col·lega Franklin Pierre, i entre abril i juny, tot sol, va explorar el massís del Hoggar (fig. 2). En tornar d'aquesta expedició sahariana, el juliol de 1951, va fer prospeccions a Sierra Nevada amb el seu amic Antonio Cobos i amb els col·legues francesos Albert Vandel, Jean Sermet i Guy Colas. Els mesos de febrer i maig de 1952 es va desplaçar a les illes Canàries (Gran Canària, Tenerife, La Gomera, El Hierro i Lanzarote) en companyia de Georges Pécoud i el juliol de 1952 va portar a terme prospeccions entomològiques a la Serranía de Ronda i Benaocan, incloent-hi la visita a diverses coves acompanyat, entre d'altres, per A. Vandel, Henry Coiffait i el que seria un amic entranyable, Jacques Nègre. Vers la tardor de 1953 va fer una nova campanya a Sierra Nevada i Las Alpujarras, patrocinada per l'*Instituto de Aclimatación*, acompanyat també per A. Cobos i diversos col·legues francesos. Entre juny i agost de 1954 va fer prospeccions a Tenerife, Gran Canària i La Gomera i va visitar les zones litoral i sublitoral del Rif Occidental. L'any següent, entre gener i juny de 1955, va treballar a les illes de Cap Verd, Madeira, Porto Santo i Açores.

En aquestes campanyes, com hem vist, sovint anava acompanyat per col·legues francesos, amb la qual cosa va començar a establir uns lligams d'amistat i col·laboració estables amb naturalistes del país veí. Aquestes relacions es van enfortir durant els anys 1950 i 1951 en què el CSIC li va concedir una borsa de viatge per treballar al *Laboratoire d'Entomologie* del *Muséum national d'Histoire naturelle* de Paris, dirigit primerament per René Jeannel i després per Lucien Chopard. Hi va fer una estada de nou mesos, amb un parèntesi per a la campanya al Sàhara esmentada més amunt, i un altre per participar al *IX Congrès International d'Entomologie*, celebrat a Amsterdam l'any 1951. Va tornar a fer una estada al *Laboratoire d'Entomologie* del Museu de París el juliol de 1953, aprofitant el viatge per assistir al *I Congrès International de Spéléologie*. En aquesta etapa, i quant a congressos, va participar en les dues primeres edicions del *Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos* convidat pel seu amic Enric Balcells, el primer celebrat a Sant Sebastià, el 1951, i el segon a Luchon-Pau, el 1954.

En aquests 16 anys que van des de 1940 a 1956, Mateu va publicar 42 articles d'entomologia, és a dir, una mitjana d'entre dos i tres per any, la qual cosa representa una productivitat notable si considerem que es tracta de l'etapa inicial de la seva carrera investigadora que, a més, inclou un llarg servei militar on la feina es va concentrar en tasques de camp. Productivitat notable, doncs, ateses les circumstàncies, i continguts ja molt madurs. El primer treball que va publicar va ser una revisió dels *Steropus* ibèrics, signat amb F. Español i que va aparèixer l'any 1940. Amb aquest treball va iniciar una llarga trajectòria en

l'estudi de la família dels coleòpters caràbids, dels quals va arribar a ser un dels especialistes més respectats del món. Sense sortir dels caràbids, també va publicar els primers treballs sobre la subfamília Lebiinae, un dels grups favorits de Mateu, del qual va esdevenir referent indiscutible. També són d'aquesta època les primeres notes sobre coleòpters cavernícoles, els primers treballs sobre la fauna del Sàhara i de les illes atlàntiques i els resultats de les primeres campanyes a Sierra Nevada.

La llarga etapa parisenca (1956–1987)

L'any 1956 va ser clau en la vida i la carrera de Mateu atès que va obtenir una plaça com a *Attaché de recherches* del CNRS francès i es va traslladar a París, al *Laboratoire d'Entomologie* del *Muséum national d'Histoire naturelle*, llavors sota la direcció d'Eugène Séguy. Va passar més de trenta anys de la seva vida a París. En els primers temps parisencs va mantenir viu l'interès per la fauna de les illes atlàntiques i entre març i maig de 1957 va visitar l'illa de Madeira en una expedició dirigida per A. Vandel. Dos anys després, entre abril i maig de 1959, va prospectar a l'illa de Porto Santo i les illes Desertes, a l'arxipèlag de Madeira. Un any abans, però, s'havia traslladat al *Laboratoire d'Évolution des Êtres Organisés*, de la *Faculté des Sciences* de París, dirigit per Pierre-Paul Grassé. Aquest canvi va marcar profundament la carrera de Mateu, sobretot per la influència de Grassé, que no solament dirigia el *Laboratoire d'Évolution*, sinó que també era director de la seva tesi, la qual es va orientar vers la fauna del Sàhara, en particular la que s'agrupa sota la protecció de les emblemàtiques acàcies. Inicialment, Mateu va centrar el seu interès en els aspectes taxonòmics, però Grassé també el va orientar a estudiar aspectes biològics, la qual cosa el va obligar a fer mes observacions de camp i de laboratori sobre els cicles biològics i les interaccions entre espècies. Això va fer necessàries noves expedicions, que Mateu va assumir amb entusiasme.

Així, entre gener i abril de 1958 va portar a terme una expedició a la Mauritània meridional patrocinada pel CNRS. Va entrar per Dakar i Saint Louis al Senegal i va fer prospeccions a la zona de Kiffa, als altiplans de Tagant i a les muntanyes de l'Afolé. Entre juliol i novembre de 1958 va explorar el massís de l'Ennedi, al Tshad, i a partir de 1961 es va centrar en el Sàhara algerià, amb llargues estades al *Centre National de Recherche sur les Zones Arides* de Béni-Abbés. Així va desenvolupar les llargues campanyes de 1961 (de gener de 1961 a juny de 1962), de 1963 (entre febrer i abril) i de 1964 (des de gener de 1964 fins a juny de 1965). Entre 1961 i 1965, Mateu va passar un total de 48 mesos al Sàhara fent estudis sobre els insectes i també de prehistòria. I l'abril de 1968 encara va fer una escapada al desert del sud de Tunísia amb Théodore Monod. Les observacions entomològiques i el material recollit al llarg d'aquests anys li van permetre completar una tesi doctoral amb el títol *La biocénose des insectes xylophages des Acacia dans les régions sahariennes* que va defensar el 28 de gener de 1969

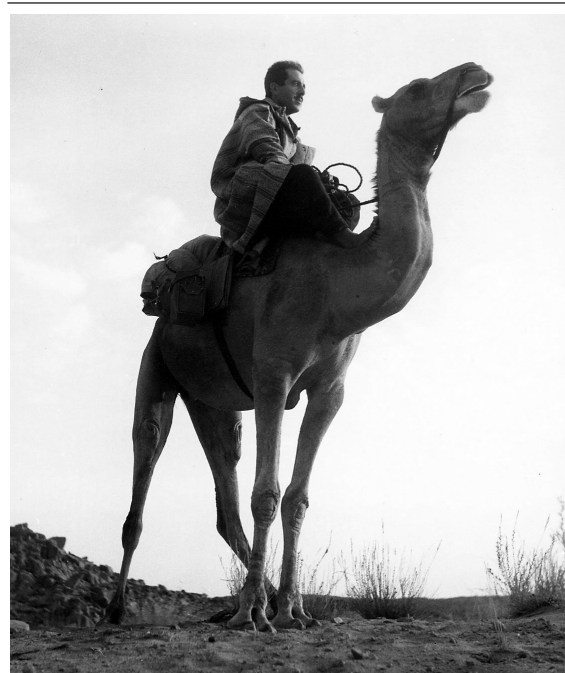

Fig. 2. Una de les fotos més emblemàtiques de Joaquim Mateu és aquesta que el mostra dalt del seu camell al massís del Hoggar, al Sàhara, el maig de 1951. Va portar a terme la campanya del Hoggar tot sol i la fotografia va ser feta per ell mateix amb disparador automàtic. Foto: Joaquim Mateu.

i amb la qual va obtenir el grau de doctor en Ciències Naturals per la Universitat de París amb honors i la felicitació del tribunal (fig. 3), presidit per P. P. Grassé i amb altres membres com A. Vandel i T. Monod. La tesi es va publicar el 1975, dins la sèrie dels *Anais da Faculdade de Ciencias da Universidade do Porto*, un contundent volum de 714 pàgines profusament il·lustrat que ha esdevingut imprescindible per entendre les biocénosis de l'acàcia i el seu paper fonamental en la biologia dels medis desèrtics.

Entre els molts assistents a la defensa de la tesi n'hi va haver un de molt especial: el seu fill Giuliano, un noi de 14 anys que encara es trobava en procés d'adopció. Un procés que havia començat a Itàlia el 1964 i que va acabar el 1973 a París, després de gairebé 10 anys de bregar amb les administracions de tres països, Espanya, França i Itàlia, amb sistemes legals molt diferents que s'havien de posar d'acord i mai no acabaven de fer-ho. Finalment, els obstacles es van poder vèncer gràcies a la tenacitat de Mateu, de manera que Giuliano es va incorporar feliçment a la seva vida per sempre més.

Acabada la tesi, que va culminar un intens programa de recerca de la fauna entomològica del desert, Mateu, amb 48 anys, no va deixar el seu interès pel continent africà, al qual va tornar el 1971 (quatre mesos al *Laboratoire de Primatologie et Écologie*

Fig. 3. Joaquim Mateu va defensar la seva tesi, que havia estat dirigida per Pierre–Paul Grassé, a París, el 28 de gener de 1969. La imatge els mostra tots dos brindant amb xampanya després de la defensa. Foto proporcionada per Isabelle Desportes.

de la *Forêt Equatoriale* de Makoku, al Gabon, i tres mesos al Marroc meridional, sobretot a les províncies d'Agadir i Tarfaia), i el 1972 (prospeccions a les regions de Tafilalet, l'Antiates, Ifni i Tiznit, al Marroc). Aviat, però, va adreçar l'atenció al continent americà. Així, del 15 de maig a l'1 juliol de 1972 va fer campanyes a Mèxic, al desert de Chihuahua, al sistema transversal, a Veracruz i a la zona dels Tuxtles. Del 8 d'agost a l'11 de novembre de 1973 va tornar a Mèxic, a Veracruz, Nuevo León, Oaxaca i Chiapas, i encara hi va tornar el 1974, del 28 d'agost a l'1 de desembre, al Sistema Transversal, San Luis Potosí, Durango, Chiapas i Yucatán, sempre ajudat pels seus amics mexicans Gonzalo y Violeta Halffter i Pedro Reyes, de l'*Instituto de Ecología*, a Mèxic DF. L'estiu de 1977 va explorar les zones desèrtiques litorals i els altiplans andins del Perú i després va marxar a Veneçuela (Maracay i els Andes veneçolans, en companyia del seu amic Carlos Bordón). Finalment, entre juliol i agost de 1981, aprofitant la participació al *IV Congreso Latinoamericano de Entomología* (Maracay–Veneçuela), va fer una campanya als estats de Barinas i Trujillo d'aquest país, també amb C. Bordón. Un gran nombre dels treballs de coleòpters d'Amèrica del Sud es refereixen a fauna cavernícola, la qual cosa el va portar un altre cop al món de la biospeleologia i a la participació en reunions científiques d'aquest àmbit, com el *Colloque sur l'évolution des coléoptères souterrains*, celebrat à Moulis, al departament francès de l'Arieja, el setembre de 1979, del qual va ser convidat especial (fig. 4).

Durant aquesta llarga etapa parisenca, Mateu assolí tots els nivells de promoció al CNRS: *Chargé de recherches* el 1962, *Maître de recherches* el 1973, i *Directeur de recherches* el 1984. També li van ser reconeguts formalment els seus mèrits científics. Per exemple, el 1969 li va ser concedit el *Prix Maurice et Thérèse Pic* de la *Société Entomologique de France*, el 1973 va ser nomenat membre honorari de la Institució Catalana d'Història Natural, el 1980 va ser honorat amb el *Prix Pouchard* de l'*Académie Française*, i el 1982 va ser nomenat membre corresponent de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, a proposta del seu amic F. Español. A més de la feina al CNRS, tant al camp com al laboratori, també va dedicar temps a tasques altruistes de gestió relacionades amb la recerca. Per exemple, el 1973 va ser elegit tresorer de la *Société de Biogéographie* i el 1984 va assumir la direcció de la *Nouvelle Revue d'Entomologie*, revista que havia contribuït a fundar el 1974 amb H. Coiffait i que va dirigir fins a 1986, en què va passar a ser-ne director honorari. Aquell mateix 1986, Mateu va fer 65 anys d'edat i li va arribar la jubilació del CNRS.

Va ser una carrera llarga, de més de 31 anys, dins d'aquesta prestigiosa institució francesa, i també molt fructífera, en què als treballs de camp ja esmentats cal afegir la publicació de 179 treballs d'entomologia, és a dir, una mitjana d'uns sis per any, cosa que suposa una productivitat extraordinàriament alta i encara més tenint en compte que Mateu va signar com a únic autor gairebé tots els treballs, la quantitat ingent de feina de

Fig. 4. El setembre de 1979, Joaquim Mateu va ser convidat especialment al Colloque sur l'évolution des coléoptères souterrains, celebrat a Moulis. El veiem a primera fila, entre els participants (d'esquerra a dreta), Xavier Bellés, Lysiane Juberthie-Jupeau, Robert Laneyrie, René Ginet, Christian Juberthie, Joaquim Mateu i Marina Blas. Foto del Laboratoire Souterrain de Moulis.

camp que va fer i que un dels treballs és la publicació de la seva tesi, de 714 pàgines. A part d'aquest volum, que el va consolidar com un dels màxims exponents en l'estudi dels insectes del desert, Mateu va publicar la major part de les seves troballes entomològiques a l'Àfrica, no sols de caràbids, sinó també d'altres grups de coleòpters, com ara cerambícids, clèrids, buprèstids, líctids i bostríquids. Va dedicar bona part de les seves publicacions a la fauna de les illes atlàntiques, de la qual va descriure dades taxonòmiques i de síntesi biogeogràfica, sobretot de Canàries, Cap Verd i Madeira. També va publicar una notable sèrie de notes sobre els caràbids de Madagascar i descripcions de gèneres i espècies d'aquesta família d'arreu del món, capturats per ell o comunicats per col·legues seus. Es va consolidar com a autoritat mundial de Lebiinae, amb nombrosos treballs sobre aquest grup mostrejats a tot el món, entre els quals destaca la monografia dels *Microlestes* de l'Àfrica, un volum de 149 pàgines publicat el 1963. Al principi d'aquest període parisenc, la major part dels treballs es basen en materials africans, però el seu interès deriva progressivament cap a la fauna d'Amèrica Central i del Sud, sobretot vers els caràbids de la subfamília Trechinae, sovint cavernícoles o endogeuus, de vegades recollits per ell mateix però també per altres entomòlegs. Per exemple, va estudiar les captures d'expedicions catalanes a les coves peruanes de la dècada de 1970, cosa que va donar lloc a la descripció de nous gèneres i espècies d'aquest grup.

Retorn a Almeria i a Barcelona (1987–2015)

El 1987, l'any següent al de la jubilació, Mateu va tornar a Espanya i es va establir a Almeria, on va retrobar amics de joventut, com A. Cobos, i el seu antic *Instituto de Aclimatación*, ara convertit en l'*Estación Experimental de Zonas Áridas*, del CSIC. També en va fer de nous entrant en contacte amb naturalistes i espeleòlegs joves locals que li van lliurar les seves mostres de fauna cavernícola per a estudi. Amb aquests joves i entusiastes col·legues, que el respectaven com un referent indiscutible, encara va arribar a fer exploracions espeleològiques, com la de 1989 quan, amb 68 anys, va baixar a la cova de Las Ventanas, a Piñar (Granada) a la recerca de fauna cavernícola (fig. 5). A alguns d'aquests joves col·legues els va dedicar gèneres o espècies noves trobades per ells, com el *Laemostenus barrancoi* Mateu, 1996, dedicat a Pablo Barranco, de la Universitat d'Almeria, o el *Tinautius troglophilus* Mateu, 1997, dedicat a Alberto Tinaut, de la Universitat de Granada. En aquests anys a Almeria, Mateu, viatger incansable, va aprofitar la llibertat que li donava la jubilació per visitar privadament nous països en viatges que mesclaven l'interès entomològic, sempre present, amb la curiositat de viatger que mai no va perdre. Així, entre març i abril de 1990 va viatjar per Tailàndia, Malàisia i el Nepal; entre novembre de 1993 i gener de 1994 va anar a l'Argentina i el

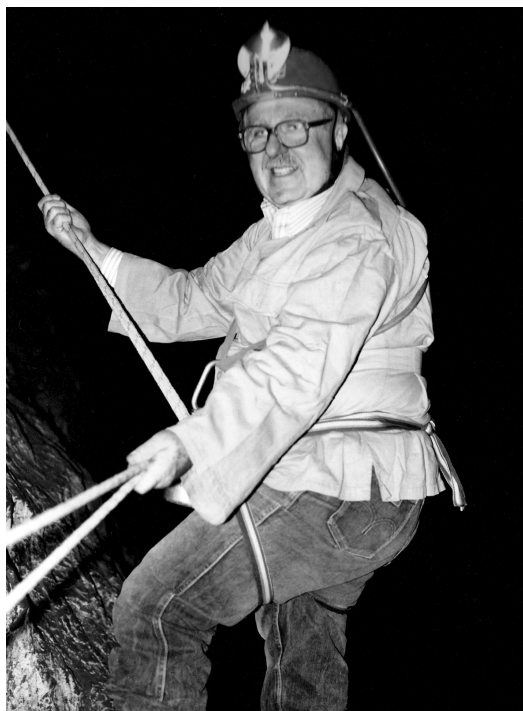

Fig. 5. Veiem Joaquim Mateu l'any 1989, amb 68 anys, baixant a la cova de Las Ventanas, a Piñar (Granada), exploració que va fer amb Alberto Tinaut abans que fos oberta al turisme. Foto: Manuel González Ríos.

Paraguai, i entre abril i maig de 1995 va tornar un altre cop a Malàisia. D'aquests viatges, en van sorgir nous descobriments, especialment dels seus grups favorits, els Lebiinae i els Zuphiinae, sobre els quals va continuar publicant espècies noves i revisions. En aquesta etapa d'Almeria també va publicar nombroses espècies inèdites de trèquids cavernícoles i endògeus sud-americans de l'Equador, el Perú, Colòmbia i el Brasil. En total, 28 treballs entre 1988 i 1997, uns tres treballs per any. També va acceptar encàrrecs per fer recensions de llibres, com la que va fer el 1988 sobre la *Fauna cavernícola i intersticial de la península Ibèrica i les illes Balears*, de Xavier Bellés, o el 1993 sobre la *Fauna Ibèrica de Coleòpters Anobiidae*, de F. Español. Amb relació a F. Espanyol, també va contribuir a l'homenatge que se li va retre al seu poble natal, Valls, amb la publicació del treball *Francesc Español i l'entomologia sahariana*, l'any 1988. Aquest mateix any li va arribar la mala notícia de la mort a París del seu amic entranyable J. Nègre, del qual va publicar una semblança biogràfica l'any següent.

El 1997, amb 76 anys, Mateu va tornar a Barcelona on tenia la seva família i molts amics, per exemple el seu vell mestre F. Español i el carabidòleg Joan Vives. Español, però, tenia 90 anys i estava retirat de tota activitat científica; Mateu el va visitar periòdicament a casa seva fins que va morir, l'any 1999. Vives tenia

79 anys i pertanyia pràcticament a la seva generació, però ja no desenvolupava gaire activitat científica i va morir tres anys després, l'any 2000. També va retrobar altres amics de la seva època de jove espeleòleg, com els companys del GES, el Grup d'Exploracions Subterrànies, Josep Maria Thomas, Joaquim Montoriol, Francesc Vicens i Josep Termes, amb els quals l'any 1998 va celebrar el centenari d'aquest grup. A Barcelona, Mateu es va instal·lar en un confortable pis del carrer Còrsega, on tenia allotjada la seva col·lecció de coleòpters i on va muntar un petit laboratori d'entomologia per poder continuar treballant a casa (fig. 6). Com havia fet a París i a Almeria, a casa seva sempre hi havia un llit parat i un plat a taula per a qualsevol col·lega que volgués passar-hi una temporada, proverbial hospitalitat que aprofitaven vells i nous amics entomòlegs d'aquí i d'arreu. De seguida va reprendre el contacte amb el Museu de Zoologia, finalment integrat al gran Museu de Ciències Naturals de Barcelona, sota la direcció d'Anna Omedes. Ve recuperar el contacte directe amb antics col·legues, com ara X. Bellés, Jordi Comas, Oleguer Escolà, Jordi Ribes i Eduard Vives, i va fer noves amistats entre els entomòlegs que freqüentaven el Museu, com Lluís Auroux, Floren Fadrique, Xavier Jeremías, Josep Joaquim Pérez de Gregorio, Francesc Vallhonrat i Amador Viñolas. També va col·laborar amb la revista del Museu, l'antiga *Miscel·lània Zoològica* fundada per F. Español i convertida en la més internacionalitzada *Animal Biodiversity and Conservation*. L'any 2008 va aprofitar l'acte de recepció com a acadèmic de X. Bellés per visitar per darrera vegada la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, de la qual havia estat membre corresponent des de 1982. Va ser un dels darrers actes públics a què va assistir.

En els primers temps d'aquest retorn a Barcelona va desplegar una important activitat d'estudis taxonòmics. Entre 1998 i 2008 va publicar 22 treballs científics, sobretot de caràbids cavernícoles sud-americans (sovint en col·laboració amb Miro Etonti), ibèrics, com l'espectacular *Dalyat mirabilis* de les coves de la serra de Gádor, a Almeria (en col·laboració amb X. Bellés), i nord-africans, com les noves espècies d'*Antoinella* descobertes en les expedicions a les coves del Marroc de l'Associació Catalana de Biospeleologia (descrites amb O. Escolà i J. Comas).

L'any 2008, Mateu va publicar el seu darrer treball, en el qual proposava dues noves espècies brasileres de *Negrea*, un gènere que ell mateix havia descrit el 1968 i amb el qual va honorar el seu amic J. Nègre. Tenia 87 anys, les seves capacitats havien minvat significativament i va decidir deixar la recerca taxonòmica definitivament. Durant l'etapa parisenca havia pactat que la seva col·lecció de coleòpters aniria a Torí, al *Museo Regionale di Scienze Naturali*, i va demanar que la vinguessin a buscar a Barcelona. Així, una tarda del final d'octubre de 2009, des del balcó del seu pis del carrer Còrsega, va veure com s'allunyava un camió amb matrícula italiana que s'enduia els seus estimats coleòpters, el resultat de gairebé setanta anys d'intensa recerca. Segurament va ser un dels moments més tristos de la seva vida.

Fig. 6. Joaquim Mateu, l'any 2005, assegut davant la lupa binocular al laboratori que va instal·lar al seu pis del carrer Còrsega. Foto: Lluís Auroux.

Després, les seves capacitats es van anar deteriorant fins al punt de necessitar assistència especialitzada i l'agost del 2012, als 91 anys d'edat, va ingressar en una residència d'ancians medicalitzada. Allà va viure la darrera etapa d'una vellesa tranquil·la, al final conscient tan sols dels bons vells records i ignorant les malvestats dels temps que corrien. Va morir sense adonar-se'n el 20 de gener de 2015 i les seves cendres reposaran aviat entre els fins i acollidors grans de sorra del desert del Sàhara.

Epíleg

Diuen que una persona no mor mentre hi ha algú que la recorda. És una bellíssima metàfora, però contradiu l'eixuta veritat biològica. La mort és consubstancial a la vida i és necessària perquè hi hagi nova vida. "Cal deixar pas als que ens seguiran" és un principi biològic i Mateu ho sabia prou bé. Allò que no morirà, però, serà la seva obra. El seu llegat importantíssim en el camp de la taxonomia dels caràbids, les contribucions a l'estudi de la biogeografia i la història del poblament entomològic del Sàhara, de les illes atlàntiques, del tròpic americà, les aportacions singulars a l'estudi de la fauna cavernícola, també les significatives contribucions al coneixement de la prehistòria africana. Tota aquesta obra que esdevindrà clàssica, una referència científica en cadascun dels seus camps específics.

També quedarà la seva influència en totes aquelles persones que el vam conèixer i en les quals va deixar l'empremta de la seva profunda dignitat, generositat, honestat personal i rigor professional. Qualitats que ens agrada pensar que tots els que el vam tractar hem après en certa manera i que transmetrem "als que ens seguiran", en la feina o en la vida. És allò que se'n diu herència cultural i que ve a constituir, també, una forma d'immortalitat.

Agraïments

Moltes de les dades esmentades aquí van ser proporcionades pel mateix Joaquim Mateu. Un cop començada aquesta biografia, em van ajudar molt, amb records, documents personals i fotografies, el seu fill Giuliano i la seva germana Elena. Isabelle Desportes i Thierry Deuve m'han enviat dades que necessitava de la seva estada a París. Vull agrair també a I. Desportes i a Terry Erwin per corregir les meves respectives versions francesa i anglesa del manuscrit original. Lluís Auroux m'ha facilitat fotografies de la darrera etapa de Barcelona i Alberto Tinaut m'ha enviat dades de la darrera etapa d'Almeria. Anna Omedes es va brindar de seguida a publicar aquesta biografia i a considerar-la la pròpia del Museu de Ciències Naturals de Barcelona, la qual cosa m'honora especialment.